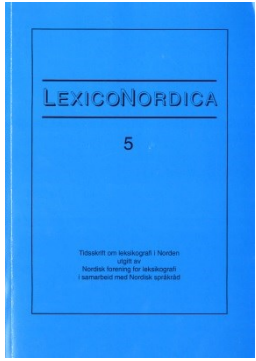

LexicoNordica

Forfatter:	Lillemor Santesson [Lincopensen – dess författare och förlagor]	
Anmeldt værk:	Monica Johansson. 1997. <i>Lexicon Lincopense: En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt</i> . Göteborg.	
Kilde:	LexicoNordica 5, 1998, s. 217-232	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Lillemor Santesson

Lincopensen – dess författare och förlagor

This article deals with the first monograph from the project "Lexicographic tradition in Sweden", a dissertation by Monica Johansson, *Lexicon Lincopense: En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt* (Gothenburg, 1997). The dissertation is a lexicographic and linguistic study of *Dictionarium Latino-Sveco-Germanicum*, printed in Linköping in 1640 and often named Lincopensen. The main aims are to decide the place of Lincopensen in a historical lexicographic tradition and to investigate the relation between the Swedish in two different parts of the dictionary. After a brief presentation of the disposition and the major results some specific questions are discussed, mostly concerning the pre-history of Lincopensen, e.g. the possibility of finding further models for the dictionary and using orthographic tools to distinguish one author from another.

Hösten 1622 svepte en pestvåg över Linköping. Bland de döda fanns den 38-årige Nicolaus Nicolai Grubb, teol. lektor vid katedralskolan där och kyrkoherde i Rystad. Hans efterlämnade familj bestod av hustrun Sigrid Olofsdotter (som då blev änka för tredje gången) och deras två små barn. Pesten slog hårt även i en annan Linköpingsfamilj. På en och samma dag förlorade den 35-årige Jonas Petri, kollega till Grubb och konrektor vid katedralskolan, sin hustru och två döttrar. De överlevande från de båda pestdrabbade familjerna förenades då Jonas Petri och Grubbs änka gifte sig vid sorgeårets slut. Jonas Petri med tillnamnet Gothus efterträdde samma år Grubb också som kyrkoherde och avancerade 1637 till biskop i Linköping.

Pesten i Linköping 1622 kom att få konsekvenser för svensk lexicografi. Nicolaus Grubb hade nämligen påbörjat ett ordboksarbete, som han aldrig hann fullfölja. I stället blev det hans efterträdare i äktenskap och ämbete som drygt ett decennium senare kunde lämna ett färdigt ordboksmanus till tryckning. Nicolaus Grubb och Jonas Petri Gothus var alltså männen bakom det stora lexikon, *Dictionarium Latino-Sveco-Germanicum*, som förelåg i tryck 1640 och oftast brukar kallas *Lexicon Lincopense* eller bara *Lincopensen* efter sin tryck- och utgivningsort. Ordboken är tryckt i folioformat och består av tre delar: den första och största är en latinsk-svensk ordbok (med cirka 30.000 uppslagsord), den andra är ett svensk-latinskt ordindex av betydligt blygsammare omfång (cirka 10.000 uppslagsord) och den tredje och minsta är ett tysk-latinskt index (cirka 8.000 uppslagsord). På titelbladet står enbart namnet Jonas

Petri Gothus, men Grubbs insatser nämns i företalet till läsaren. Alltsedan Schefferus ((1680) 1698: 127, 163) brukar början av ordboken tillskrivas Grubb, men den verkliga fördelningen av författaransvaret har ännu inte blivit till fullo klarlagd.

Lincopensen har nyligen varit föremål för närmare undersökning i en doktorsavhandling i Göteborg (Monica Johansson, *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*, 1997). Arbetet har bedrivits inom forskningsprojektet "Lexikografisk tradition i Sverige", där en serie monografiska rapporter planeras och där denna är den första.

Avhandlingen är mycket välkommen, eftersom den drar fram i ljuset det allra första större arbetet inom svensk lexikografi. Det har tidigare främst använts som jämförelsematerial vid andra ordboksundersökningar och för punktstudier av enskilda uttryck. Föreliggande artikel bygger på synpunkter jag framförde som fakultetsopponent i maj 1997. Först ges ett kortare referat av avhandlingen (avsnitt 1). Därefter diskuterar jag frågor som gäller ordbokens förebilder (avsnitt 2) och tillgänglig samtida information om Lincopensen (avsnitt 3), ger ett förslag till alternativ ortografisk undersökning (avsnitt 4), behandlar latinets roll i ordboken (avsnitt 5) samt avslutar med en sammanfattande kommentar (avsnitt 6).

1. Avhandlingens innehåll och disposition

Monica Johansson undersöker Lincopensen ur både språkliga och lexikografiska aspekter. Hon börjar i det lexikografiska (kap. 1–3) för att därefter koncentrera sig på det språkliga (kap. 4–7) och slutligen återgå till det lexikografiska (kap. 8). MJ förklarar sig ha tre olika syften med sitt drygt 400-sidiga arbete. Det första är att undersöka det svenska språket i Lincopensen, främst dess ortografi och ordbildning. Därigenom hoppas hon kunna kartlägga de två författarnas ansvar för olika delar av ordboken och bedöma om de haft någon betydelse för det svenska språkets utveckling. Det andra är att försöka fastställa förhållandet mellan språket i den latinsk-svenska ordboksdelen och i den svensk-latinska. För dessa ordboksdelar används i fortsättningen liksom i avhandlingen förkortningarna Linc. lat. resp. Sv. ind. Det tredje syftet är att sätta in Lincopensen i ett lexikografihistoriskt sammanhang, dvs. spåra eventuella förlagor och efterföljare.

Inledningskapitlet innehåller en bred bakgrundsteckning med bland annat en presentation av de två författarna och den miljö de verkade i. Här redogörs t.ex. för beståndet av latinlexikon i Linköpings domkyrko-

och gymnasiebibliotek vid tiden för Lincopensens tillkomst och hur de olika exemplaren hamnat där. Där fanns bland annat *Lexicon Trilingve*, tryckt i Strassbourg 1587. Detta lexikon, som i fortsättningen liksom i avhandlingen kallas enbart Trilingve, kommer att bli synnerligen viktigt i undersökningen, eftersom MJ finner att det i flera avseenden uppvisar stora likheter med Lincopensen. Ett annat av de i Linköping befintliga lexikonerna, det enspråkigt latinska *Marius Nizolius sive Thesaurus Ciceronianus*, tryckt i Basel 1595, är speciellt intressant eftersom det donerats till skolbiblioteket av Jonas Petri Gothus. MJ redovisar och tolkar också den samtida information om Lincopensens tillkomst som kan hämtas ur samtida källor. Hon håller härvid öppet om uppgifterna innebär att Grubb arbetat med några av de första bokstäverna i ordboken eller om han bara haft ett utkast till en ordbok. Det senare finner hon för övrigt längre fram i sin undersökning vara det troligaste. Se även avsnitt 3 nedan.

I det andra kapitlet beskrivs Lincopensen närmare och MJ kan konstatera att de tre delarna kännetecknas av olika långt driven lexikografisk förfining. Latinordboken är den i särklass mest avancerade av de tre delarna. Varje del behandlas i ett särskilt avsnitt, där MJ går igenom bland annat dess uppställningsprinciper, urval av uppslagsord, uppgifter om ordens uttal, ordklassstillhörighet och böjning samt betydelsebeskrivning.

I det tredje kapitlet ges en översikt över det samtida europeiska beståndet av latinlexikon. För att fastställa Lincopensens plats i den klassiska lexikontraditionen jämför MJ Lincopensen med fem andra lexikon. Utöver de två redan nämnda ingår i jämförelsen också det lexikon som på SAOB-redaktionen brukat utpekats som trolig förebild, nämligen Basilius Fabers *Thesavrvs ervditionis scholasticæ* (första gången tryckt i Leipzig 1571). Detta har liksom Trilingve grekiska och tyska ekvivalenter till de latinska uppslagsorden. De övriga jämförelseobjekten är det tredje lexikon som bevisligen fanns på Jonas Petri Gothus arbetsplats (*Calepinus* 1616, med ekvivalenter på 6 olika språk) samt den allra första alfabetiskt ordnade ordboken med svenska som målspråk, *Latinskt-svenskt Glossarium* från senare delen av 1400-talet, vid Lincopensens tillkomst endast i handskrift. I kapitlet diskuterar MJ olika tidigare använda metoder för att påvisa beroende mellan ordböcker. Resultatet av hennes egna komparativa delundersökningar på både makro- och mikronivå blir "att *Trilingve* spelat en framträdande roll vid *Lincopensens* tillblivelse" även om hon inte helt avfärdar möjligheten att också andra lexikon "kan ha haft en viss inverkan, direkt men kanske framför allt indirekt" (s. 122). Se även avsnitt 2 nedan.

I det fjärde kapitlet kommer MJ in på Lincopensens språk, närmare bestämt dess ortografi. Det främsta syftet är att se om det i stavningen finns spår av Nicolaus Grubbs insatser, men hon vill också jämföra svenskan i Linc. lat. och Sv. ind. och fastställa var ordbokens språk ligger sett i ett utvecklingsperspektiv (s. 124 f). Hon finner att dess ortografi ligger väl i fas med det samtida språket, främst det religiösa. De flesta stavningsfenomen som undersöks visar inget klart och entydigt mönster utom det att de svenska ekvivalenterna i Linc. lat. har större och mer osystematisk variation än stickorden i Sv. ind. MJ anser ändå att det finns skäl att misstänka att de förra utgjort underlag för de senare. Ett intressant resultat kan noteras vid beteckningen av det mediala /v/-ljudet. I början av Linc. lat. skrivs nämligen <ffu>, men någonstans vid bokstaven *L* sker en övergång till <fw>, en stavning som också används i Sv. ind. MJ diskuterar möjligheten att denna övergång är en gräns mellan två olika författare (s. 133), men hon framför också på olika ställen i avhandlingen alternativa förklaringar till hur skillnaderna kan ha uppstått: genom nya sättare på tryckeriet (s. 134, 305), genom skrivhjälp från skolan (s. 151) eller genom successivt ändrat skrivmönster hos en och samme författare (s. 305). Hennes slutsats blir att "den ortografiska informationen inte utgör tillräckligt underlag för att identifiera två olika författares insatser i *Lincopensen*" (s. 152). Se närmare avsnitt 4 nedan.

I de följande kapitlen behandlas Lincopensens ordbildning, först sammansättningarna (kap. 5), som utgör cirka en sjättedel av orden i Sv. ind. Många av dessa sammansättningar motsvaras av omskrivningar i Linc. lat., men i vissa fall råder också motsatt förhållande. En studie av sammansättningsfogarna visar att det finns påtagliga skillnader mellan de båda ordboksdelarna. Så blir t.ex. *a*-fogen mindre frekvent i Sv. ind. än i Linc. lat. Då är överensstämmelsen större vad gäller prefixavledning (kap. 6), där det mest påfallande är avsaknaden av romanska prefix. MJ konstaterar s. 222: "Prefixbruket i *Lincopensen* ger [...] anledning att se detta ordboksverk som ett av de sista dokumenten över ett svenskt språk så gott som utan romanskt inflytande." För sin undersökning av suffixavledningarna (kap. 7) utgår MJ från en finalalfabetisk ordlista med material från både Linc. lat. och Sv. ind. Det ger henne möjlighet att jämföra suffixens frekvens i de båda ordboksdelarna och resulterar i många informativa tabeller, där också jämförelse görs med ordförrådet i Scroderus *Lexicon Quadrilingve*, tillkommen ungefär samtidigt, men tryckt först 1929. Bland iakttagelserna kan nämnas att Lincopensen har påfallande många adverb som uppslagsord och att den gynnar adverb på *-ligha* framför *-ligen*. Det romanska inflytandet är liksom vid prefixen obetydligt,

medan tyskpåverkade suffix visar hög frekvens i Linc. lat. Ordbildningen speglar alltså äldre tiders svenska och då främst det religiösa språket. Tydligt är att Sv. ind. utarbetats med utgångspunkt i orden i Linc. lat. I detta kapitel behandlas också de för Lincopensen så typiska och av flera forskare uppmärksammade adjektivomskrivningarna med *tilhörig* (t.ex. *berg tilhörig* i stället för *bergig*). MJ kan visa att konstruktionen främst används i Sv. ind. samt i den senare delen av Linc. lat. Här finns alltså en parallell till fördelningen mellan <ffu> och <fw>. Dock anser MJ att dessa samvarierande skillnader inte är tillräckliga för att tillskriva den ene eller andre författaren utarbetandet av olika delar av ordboken (s. 305).

Slutligen (kap. 8) finner MJ efter en summarisk genomgång av svensk språkvetenskap från slutet av 1600-talet att inget tyder på att Lincopensen skulle ha utövat något större språkligt inflytande (s. 332). Däremot har den varit viktig som källa för SAOB och Dahlgren, och därför ägnas förstabeläggen i SAOB en särskild genomgång. MJ går också igenom de ordböcker som kom ut efter Lincopensen och deras förhållande till denna. Störst inflytande kan Sv. ind. misstänkas ha haft, eftersom det under titeln *Index svecicus secundus* trycktes i många upplagor tillsammans med Comenius *Janua Linguarum* (s. 369). Lincopensens betydelse sammanfattar MJ på följande sätt: "*Lincopensen* är som ordbok till det yttre ett magnifikt verk. Lexikografiskt visar det knappast på något nytänkande utan följer sin förlaga ganska troget. I språkligt hänseende dokumenteras snarast ett äldre bruk" (s. 389).

2. Fanns ytterligare en förebild för Lincopensen?

Ett viktigt resultat av avhandlingen är att MJ kunnat visa att Trilingve fungerat som en trolig förebild för Lincopensen. Hennes argumentation framstår mestadels som fullt övertygande.¹ På vissa ställen i avhandlingen tycks emellertid MJ benägen att tilldela Trilingve en enligt min mening alltför dominerande roll, som när hon t.ex. på s. 329 framkastar att ordboksarbetet "kanske inte egentligen började förrän Gothus kom i kontakt med *Trilingve*", dvs. så sent som 1628. På andra ställen däremot utesluter hon inte möjligheten att även andra förebilder kan ha funnits.

---

¹ I något enstaka fall havererar den dock. Så finner hon exempelvis på s. 100 att skillnaden i uppslagsord mellan Trilingve och Lincopensen blir "försumbar" genom att räkna bort sådana Lincopensord som inte finns i Trilingve men som finns i någon av de andra jämförda ordböckerna!

En sådan tänkbar förebild kommer jag här att diskutera närmare, nämligen det enspråkiga latinlexikon, *Marius Nizolius sive Thesaurus Ciceronianus* som Jonas Petri Gothus införskaffade redan 1614 under sina studier i Tyskland och som han donerade till skolan 1627. Det är således ett lexikon som han varit väl förtrogen med och som rimligtvis bör ha präglat hans uppfattning om hur latinlexikon skulle se ut. Medan MJ i sin undersökning haft tillgång till Jonas Petri Gothus eget exemplar (tryckt 1595 med ett förord daterat 1576), har jag för min granskning använt ett exemplar av upplagan 1576 (förvarat i Lunds universitetsbibliotek).

Vilka omständigheter kan då tyda på att Nizolius haft ett inflytande på Lincopensen? För det första är bägge (liksom Trilingve) rent alfabetiskt uppställda. MJ har av någon anledning uteslutit Nizolius ur sin jämförelse, när hon s. 94 skriver: "Det är exempelvis anmärkningsvärt att endast *Lincopensen* och *Trilingve* är rent alfabetiskt ordnade. Detta kan tala för *Trilingve* som förlaga." Den rent alfabetiska ordningen talar alltså lika väl för Nizolius som för Trilingve.

Det som tydligast pekar på ett beroende av Nizolius är det överväldigande stora antalet Cicerocitat som förekommer som språkprov i många enskilda ordboksartiklar i Linc. lat. Det kan exemplifieras med uppslagsordet *Manus*, som MJ använder för att illustrera betydelsebeskrivningen i Lincopensen (bild 5, s. 54). Medan övriga nio namngivna latinska författare får bidra med endast ett språkprov var, citeras Cicero inte mindre än 17 gånger, vilket tycks mig mer än hans unika särställning inom den klassiska prosan kan motivera. En granskning av motsvarande ordartikel i Nizolius visar att dess första språkprov också är det första i Lincopensen. Även uppdelningen på olika betydelser och flera språkprov under dessa uppvisar en förvånansvärd likhet. Jfr de sex första ordbetydelserna i resp. ordboksartikel:

Nizolius	Lincopensen
¶ <i>dextra</i>	1. <i>Handh</i>
¶ <i>Facultas, potestas</i>	2. <i>Mackt/ Wåldh</i>
¶ <i>Vis</i>	3. <i>Wåldh</i>
¶ <i>Arma, ferrum</i>	4. (i ex. ges betydelserna 'sward', 'weria' ²)
¶ <i>Copia, multitudo</i>	5. <i>En hoop</i>
¶ <i>Scriptio, chirographum</i>	6. <i>Skrifft</i>

Därefter överensstämmer inte de båda ordböckerna helt. Nizolius har som sjunde och sista punkt: *Promiscua vis* (varierande betydelse), som

---

² Se närmare avsnitt 5 nedan.

kan sägas motsvara Lincopensens punkt 9: *Aliæ locutiones* (andra talesätt). Men dessförinnan har Lincopensen två speciella fall utan motsvarigheter hos Nizolius. Det tycks alltså som om stommen i Lincopensens betydelseuppdelning och betydelsebeskrivning utformats i direkt anslutning till Nizolius, men att Lincopensens författare gallrat rejält bland exemplen, lagt till nya och ibland också gjort ytterligare betydelseuppdelning.

Detta är bara ett enstaka exempel och en grundligare undersökning behövs naturligtvis för att konstatera ett djupare beroende. Dock kan uppslagsordet *Manus* inte annat än väcka misstankar om ett nära samband mellan Nizolius och Lincopensen. Dessa överensstämmelser blir inte synliga i avhandlingen eftersom MJ har valt att inte beakta de latinska språkproven. Detta ställningstagande motiverar hon med att en mindre förstudie visat att de troligen inte skulle kunna påverka eller förändra hennes resultat (s. 90).

Annat som kan antyda ett samband mellan Lincopensen och Nizolius är urvalet av prefigerade ord. Beträffande prefixet *de-* konstateras nämligen i avhandlingen (s. 99) att Trilingve och Linc. lat. gör olika urval. För sin jämförelse av ordböckernas uppslagord har MJ valt ut tre olika ordpartier, varav enbart det första innehåller prefigerade ord. Av hennes tabeller (s. 96–97) framgår att Nizolius skiljer sig från de fyra övriga undersökta ordböckerna genom att ensam ha fler uppslagsord i det parti som innehåller prefixet *de-* än i de två andra ordpartierna. Nizolius tycks alltså liksom Lincopensen skilja sig från de övriga ordböckerna vad gäller prefigerade ord. MJ konstaterar också att Sv. ind. "skiljer sig från både tidigare och senare ordböcker genom att ta upp en påfallande stor mängd adverb" (s. 319) och ser detta som en påverkan från Linc. lat., där avledningar etableras till varje grundord efter latinskt mönster. Även i detta avseende kan Nizolius vara förebilden.

Det som gör Nizolius särskilt spännande som eventuell kompletterande förebild för Lincopensen är att man då också skulle kunna förklara den gamla traditionen vid SAOB-redaktionen att Fabers lexikon varit förebilden. MJs lexikografiska översikt ger vid handen att Nizolius var ett av de två lexikon som låg till grund för Cælius Secundus Curios lexikon (utgivet i Basel 1561), samma verk som Fabers närmast uppges bygga på (s. 75; jfr även figur 1, s. 79). På titelsidan till den utvidgade Nizoliusversion som Jonas Petri Gothus hade i sin ägo (se bild 2, s. 21) återfinns man (liksom på upplagan 1576) även Cælius Secundus Curios namn. Här tycks alltså ett ömsesidigt beroendeförhållande föreligga: den ursprungliga versionen av Nizoliuslexikonet påverkade Cælius, vars arbete i sin tur påverkade den utvidgade utgåvan av

Nizolius. Detta innebär att de av SAOB-redaktionen iakttaga likheterna möjligen kan förklaras av den gemensamma bakgrund som Lincopensen och Faber hade i form av Nizolius/Cælius.

En högst rimlig och prövbar hypotes är alltså att det vid sidan av Trilingve är Nizolius som utgjort förebild för Lincopensen samt att de av SAOB-redaktionen konstaterade likheterna med Fabers lexikon beror på att Nizolius/Cælius varit bägges förlaga.

3. Vad berättar de samtida källorna?

Det enda som vi säkert vet om Grubbs del i arbetet på Lincopensen är vad Jonas Petri Gothus själv säger i sitt företal till läsaren. Därför finns det anledning att närmare skärskåda de upplysningar detta ger och om de kan tolkas på olika sätt. MJ tillerkänner som ovan nämnts Grubb ett avsevärt ringare inflytande över Lincopensen än tidigare kommentatorer gjort, vilket också tydligt påpekas: "flera senare kommenterande framställningar ger Grubb en mer betydande roll som lexikonförfattare än vad Gothus ger underlag för i förordet" (not 1, s. 14). Hon ser honom snarast som enbart idégivare och utformare av ett utkast och skiljer sig därmed klart från t.ex. Schefferus (1698:127, 163).

Då företalet således är väsentligt för att belysa Grubbs insatser citerar jag det avsnitt som jag anser vara relevant för frågan. Jag tar därvid med ett något längre avsnitt än MJ s. 13 (och kursiverar min utökning av citatet):

Aggressus tandem est hoc opus, Clarissimus Vir Magister Nicolaus Grubb Scholæ Lincopensis Lector, sed breviter nimis perstrinxit, & statim in initio præmatura morte extinctus est. Ego qui in defuncti locum successi, egregios ejus conatus videns, dolensq vices patriæ juventutis, idem onus in me suscepi, *summo studio auxi, perpolivi & nunc Dei beneficio ad optatum deduxi finem*: (Min kursivering)

(Övers. enl. MJ s. 13, not 3: "Ett sådant arbete påbörjades omsider av Höglärde magister herr Nils Grubb, lektor vid Linköpings skola. Men, kort uttryckt, han grep över för mycket, och strax i arbetets början bortrycktes han av en förtidig död. Jag, som efterträdde den avlidne i hans ställning, såg hans briljanta ansatser, och bedrövad över ödets växlande framfart med landets ungdom tog jag på mig samma tunga plikt."

Övers. av återstoden: *gjorde med största iver utökningar, finslipningar och har nu genom Guds välvilja fört arbetet till ett efterlängtat slut.*)

Vad Jonas Petri Gothus säger om Grubbs insatser bör naturligtvis sättas i relation till vad han säger om sina egna. Därför är det olyckligt att MJ

avbryter sin citering så tidigt. Valet av uttrycken *auxi*, *perpolivi* och *ad finem deduxi* är avslöjande i ansvarsfrågan. Det är svårt att tro att någon skulle säga att han utökade, finpolerade och slutförde ett arbete, om han endast hade ett utkast att utgå ifrån. Enligt min uppfattning tyder hans formuleringar på att Grubb lämnat efter sig ett betydligt mer handfast material. Förmodligen är också den formulering som används om Grubb (*sed breviter nimis perstrinxit*) relevant i sammanhanget, åtminstone om man tolkar den som 'men han behandlade det alltför kortfattat' (jfr Lincopensens 'korteligen öffuerlöpa' för *breviter perstringere*) i stället för avhandlingens variant 'men, kort uttryckt, han grep över för mycket'. Om Jonas Petri Gothus ansåg att Grubbs beskrivning varit alltför kortfattad och ytlig blir det rimligt att han gick in och just utökade i det som Grubb redan skrivit. Det kan ha rört sig om tillägg av nya uppslagsord eller fler betydelser eller fler textprov (och då troligen sådana som var välbekanta för honom från hans eget Nizoliusexemplar). Om en sådan bearbetning vore det logiskt att han sade: *auxi*.

Jag anser alltså att den bild som tonar fram ur företalets formuleringar är att Grubb inte bara var initiativtagare utan att han också verkligen hade påbörjat ett ordboksmanuskript, även om det inte var lika utförligt som Lincopensen senare kom att bli. Jonas Petri Gothus fortsatte ordboken där Grubb slutat, men ingrep också i det som Grubb redan hade skrivit, gjorde tillägg och utsatte det för en utjämnande slutjustering. Om min tolkning av formuleringarna i företalet är riktig bör vi alltså vänta oss att finna vissa skillnader mellan de avsnitt som utarbetats av Grubb men utökats och slutkorrigerats av Jonas Petri Gothus och de avsnitt som den senare ensam ansvarat för. Grubbs avsnitt i ordboken bör innehålla en del rester av hans egna skrivelser, men också spår av den andres tillägg och utjämnande ingrepp. Det bör rimligen kännetecknas av en större variation än de mer enhetliga av enbart Jonas Petri Gothus skrivna avsnitten (även om man inte heller kan utesluta att han utnyttjat visst material från Grubb).

Detta skisserade förlopp av Lincopensens framväxt kan få stöd av MJs iakttagelser beträffande fördelningen av <ffu>/<fw> och *tilhörig*-omskrivningarna, likaså av att Linc. lat. är betydligt mindre enhetlig än Sv. ind. Den omständigheten att Linc. lat. i avhandlingen oftast redovisas som en helhet och som sådan jämförs med Sv. ind. gör dock att mindre tydliga skillnader inom den kan skymmas bort. Också i de jämförande ordlistor som MJ ger i suffixkapitlet döljs eventuella skillnader effektivt genom hennes metod att välja ut den variant som får representera Linc. lat. I första hand väljs nämligen den som överensstämmer med belägget i Sv. ind. (se s. 226).

Över huvud taget kan man beklaga att MJ så snabbt släpper frågan om spåren av Grubbs insatser i Lincopensen, även om det är förståeligt eftersom hon valt att så helt och fullt koncentrera sig på Trilingvespåret. Se också avsnitt 4 nedan.

De två övriga samtida källorna har viktiga tidsuppgifter om Lincopensens tillkomst. De återges i avhandlingens bilaga både som fotografiska kopior av handskrifterna och i transkription. Den ena är ett odaterat, egenhändigt brev av Jonas Petri Gothus, där han begär tryckningstillstånd för sin ordbok, och den andra ett utdrag ur Riksregistraturet (RR) från 1637. Tyvärr måste jag konstatera att MJ behandlat dessa aktstycken med en viss tankspriddhet och tycks ha bilagt dem som ren kuriosa, trots att de bägge är i hög grad vittnesgilla.

För det första är det egenhändiga brevet naturligtvis av stort intresse för de ortografiska upplysningar det skulle kunna ge om vilka ortografiska varianter Jonas Petri Gothus föredrog i sitt eget skrivande. Därför är det beklagligt att transkriptionen inte är alltigenom korrekt. MJ relaterar dock inte brevet och dess ortografi till sin undersökning av Lincopensen.

För det andra innehåller handskrifterna tydliga uppgifter om när Lincopensen förelegat klar i manus och om när tryckningstillstånd getts. I det odaterade brevet förklarar Jonas Petri Gothus sig ha skrivit en ordbok och bifogar ett provark. Alltså var han redan så färdig med sitt manus att det var aktuellt för tryckning. Frågan blir naturligtvis när han skrev brevet. MJ förklarar: "Brevet är odaterat men behöver inte ha skrivits särskilt mycket tidigare än svaret som är daterat 1637" (s. 14). Det andra dokumentet som MJ här kallar "svaret" och på ett annat ställe "själva tryckningstillståndet" (s. 11) är ett tvåsidigt utdrag ur RR (där sidorna återges omkastade både i handskriftskopiorna och i transkriptionen). Detta utdrag från 1637 innehåller emellertid inget svar på det återgivna brevet, ej heller något tryckningstillstånd. Det är i stället den sista sidan av Kungl. May:ts resolution på en annan inlägga av Jonas Petri Gothus samt det därtill hörande öppna brev där han tillerkänns extra medel som hjälp med tryckningskostnaderna. I RR följer resolutionen direkt efter hans biskopsfullmakt.

I dessa dokument från juli 1637 kan vi läsa att tryckningstillstånd och privilegium för ordboken getts "allareda för 2 åhr sedan", resp. "för tw Åhr sedan". Det brev som MJ återger är alltså skrivet senast 1635. Det var för övrigt 1634 som Jonas Petri Gothus blev utnämnd till teol. lektor (s. 15) och det är så han titulerar sig i brevet, nämligen "Th. L." (ej "B. L" som anges i transkriptionen). Att tryckningstillståndet således gavs redan 1635 och inte 1637 kan också förklara varför Linköping fick sitt första boktryckeri 1635. Då kallades nämligen

gymnasieboktryckaren Christofer Günther genom biskop Joh. Botvids försorg från Kalmar till Linköping (Alnander, 1959:47). Ett boktryckeri behövdes naturligtvis för att trycka den nya stora ordboken, och det var säkert av vikt för stiftets styresman att den också verkligen blev tryckt i hans egen stiftstad, där den hade skrivits. Att den fortfarande är mest känd under namnet Lincopensen visar ju att biskopens bedömning av tryckortens betydelse var riktig. MJ nämner för övrigt att just Joh. Botvid var en av gymnasiets donatorer av latinlexikon vid sidan av Jonas Petri Gothus (s. 18).

En närmare granskning av företal och handskriftsmaterial ger således vid handen dels att Grubbs insatser tycks vara betydligt större än vad MJ sluter sig till, dels att Lincopensen låg färdig för tryckning redan 1635, dvs. samma år som Linköping fick sitt första boktryckeri.

4. Hur kan ortografin avslöja Grubbs medverkan?

Trots att det främsta syftet med den ortografiska undersökningen uppges vara att ta reda på om man genom olika skiljaktigheter kan se spår av Grubb har det inte fått styra dess uppläggning. I stället väljer MJ ut de stavningsfenomen som hon vill undersöka "med hänsyn till de konventioner som vi i efterhand kan konstatera ha etablerats" (s. 125). Det borde annars ha legat nära till hands att inrikta undersökningen på sådana språkliga fenomen där ortografiska skillnader kunde förväntas uppträda. MJ är enligt min mening alltför pessimistisk när hon antar att skribenternas gemensamma bakgrund och bibelortografins bjudande förebild gör att möjligheten att ortografiskt särskilja de två författarna försvinner (s. 149). För det första var utrymmet för individuell variation även inom en socialt sammanhållen grupp på 1600-talet tillräckligt stort för att ge utslag. För det andra är situationen så lycklig att båda författarkandidaterna gett ut andra tryckta skrifter, som är bevarade till vår tid. Dessa texter borde kunna ge en fingervisning om vilka ortografiska drag som skulle vara relevanta vid den aktuella författarbestämningen. Denna möjlighet har emellertid MJ inte alls begagnat sig av.

För att se vad en sådan förundersökning skulle kunna ge har jag gjort en snabbgranskning av några bevarade likpredikningar av Grubb (1619, 1622) och Jonas Petri Gothus (1636, 1638), där jag främst inriktat mig på *Personalia*-delarna, som tydligast bör spegla författarnas språk. Påfallande är att det finns en mycket tydlig skillnad mellan de

båda männens texter vad gäller beteckningen av mediant /v/. I Grubbs texter används genomgående <ffu>. Medan Jonas Petri Gothus i det handskrivna brevet skriver <fu>, överväger <fw> mycket starkt i hans tryckta texter. Här finns alltså precis den skillnad som MJ kunde uppmärksamma i Linc. lat. Andra slående skillnader finns t.ex. vid valet mellan <o> och <å> samt mellan <e> och <ä>. Så väljer Grubb ofta <o> (t.ex. *hollen, noghre*) där Jonas Petri Gothus har <å> (t.ex. *hållen, någre*). Å andra sidan väljer den förre oftare <ä> (t.ex. *Ächtenskap, tiänt, älskat*) än vad den senare gör (t.ex. *Echtenskap, tient, elskat*). Här hade alltså en förundersökning gett ledtrådar till vad som kunde ge utslag i den ortografiska undersökningen. Nu har MJ ändå lyckats fånga in en av skillnaderna (<ffu>/<fw>) och hon noterar dessutom några udda fall av skrivningar med <o>, t.ex. *long*, som kan misstänkas vara rester av Grubbs skrivningar som undgått efterträdarens finputsning.

Variationen <e>/<ä> tas över huvud taget inte upp, vilket är synd eftersom den säkerligen gett flera tydliga skillnader mellan början och slutet av Linc. lat. Några exempel kan nämnas. Uppslagsordet *Nechtergal* i Sv. ind. är inplacerat bland orden med <ä>-stavning, nämligen efter *Näät* med de därtill hörande *Nätiegård, Nätiestång* och framför *Näfwe, Näfwer*. Ordet har flera latinska ekvivalenter, och vid dessa ges i Linc. lat. följande stavningar: vid *Acredula* och *Aedon* skrivs *Näcktergal*, resp. *Nächtergal*, vid *Luscinia* och *Philomela* skrivs *Nechtergal*, resp. *Necktergal*. Varianter med <ä> finns alltså i ordbokens början, och de avlöses i ordbokens mitt av varianter med <e>. Placeringen av *Nechtergal* tyder dessutom på att ordet var stavat med <ä> när det fördes in i indexet och det först när det redan var på sin alfabetiskt rätta plats (dvs. efter *naea* och före *naef*) fick sin stavning ändrad till <e>. Ett annat exempel på att stavningar med <ä> i ordbokens början senare ersättes av <e> är uppslagsorden *skenk* och *skenka* i Sv. ind. Vid uppslagsorden *Donum* och *dono* i Linc. lat. skrivs däremot *skänck/gåffua* och *skäncka/giffua*. Här kan för övrigt den samtidiga förekomsten av <ä> och <ffu> också noteras.

Detta är bara några strödda exempel, och det är naturligtvis inte alldeles uteslutet att det är Jonas Petri Gothus själv som ändrat sin stavning över den tid som arbetet tagit i anspråk. Ändå är det slående att de iakttagna stavningarna i ordbokens början också råkar stämma så väl överens med Grubbs. En ortografisk undersökning, eventuellt enligt den kodmodell som Zheltukhin (1966) konstruerat och med variabler valda med utgångspunkt i de båda författarnas övriga tryckta texter, borde ha stora möjligheter att kasta mer ljus över frågan om vad Grubb egentligen bidrog med i Lincopensen. I en sådan undersökning borde början och slutet av Linc. lat. hållas klart isär.

5. Hur nödvändigt är latinet för att förstå Lincopensen?

Vid en undersökning av ett så stort ordboksarbete som Lincopensen är naturligtvis avgränsningar av nöden, annars skulle arbetsuppgiften lätt bli ogenomförbar. MJ har klokt nog främst begränsat sig till det svenska språkmaterialet. Dock går det inte heller då att helt bortse från latinet eller behandla det på ett otillfredsställande sätt, vilket tyvärr inte sällan görs i avhandlingen.

Så leder det till en hel del egendomligheter, när man som MJ närmast konsekvent kallar upplysningar som ges på latin för "klassiska citat" eller om man feltolkar eller negligerar den information som Lincopensen ger i latinsk språkdräkt. Speciellt störande blir det om det sedan kommenteras som svagheter eller brister i Lincopensen. Några sådana olycksfall kan tjäna som illustration.

MJ frågar sig s. 101 varför vissa latinska ord över huvud taget finns med i Linc. lat. då de inte ges några svenska översättningar och exemplifierar: "Ett klassiskt citat som i artikeln under *galericula* kan naturligtvis vara en signal till den latinstuderande att han funnit rätt ord, men en översättning hade säkert varit till ännu mer hjälp." Den första upplysningen vid uppslagsordet i fråga är dock inte ett citat, utan orden *parva galea*, en signal som även en nybörjare i latin lätt tolkade som: "Gå vidare till *galea*, det är en liten sådan!" Linc. lat. ger alltså här en enkel, praktisk och pedagogisk hänvisning i stället för att servera en direktöversättning!

I sin behandling av betydelseanalysen i den ovan nämnda ordartikeln *Manus* kommenterar MJ punkten 4 på följande sätt: "här ges ingen översättning utan tre klassiska citat, varav det sista, *ad pugnam veniebat* (Cic.) översätts till svenska: 'Thet baar til swerdz/ man greep til weria' " (s. 53). Den svenska översättningen gäller dock hela citatet *Res ad manus atq; ad pugnam veniebat*, där semikolonet inte är någon skiljegräns mellan två olika citat utan ett vanligt förkortningstecken ("atq;" står för *atque* 'och'). Det latinska språkprovet återfinns för övrigt i sin helhet (inklusive förkortningstecknet) hos Nizolius (under betydelsen *Arma, ferrum*; se ovan).

När den ena ekvivalenten till 'strupe' (*gurgulio*) av MJ återges som *gutgulio* leder det till kommentaren: "lat. *gutgulio* saknas i Linc. lat." (s. 346, not 2) trots att det tidigare i avhandlingen (s. 65) helt korrekt har meddelats att Linc. lat. specificerar betydelsen av de olika latinska ekvivalenterna. Så blir *gurgulio* närmare beskrivet som 'vrång strupe/Wederstrupe'.

Det mest graverande fallet tycks mig dock vara diskussionen av Lincopensens "acclivis & vus" (dvs. *acclivis*, resp. *acclivus*), där det i avhandlingen förklaras att "vus saknas som uppslagsord i Linc. lat." (s. 341). Till yttermera visso spekulerar MJ i en not över om "något tryck- eller skrivfel föreligger".

Genom avhandlingsförfattarens ibland bristande känsla för latinet kommer tyvärr Lincopensen att i avhandlingen framstå som något mindre informationsrik och något mer godtyckligt uppställd än vad den rätteligen förtjänar.

6. Avslutande kommentarer

MJ har valt sitt avhandlingsämne inom ett spännande och tidigare föga utforskat område. Som vår äldsta större svenska ordbok är Lincopensen väl värd uppmärksamhet inom såväl språkforskning som lexikografi. Även ur kulturhistoriskt och pedagogiskt perspektiv är den intressant som ett storslaget dokument från första hälften av 1600-talet över två lärares bemödanden att ge sina elever och kollegor ett hjälpmedel att hantera det oundgängliga latinet, och den kan därför ge bidrag till vår kunskap om 1600-talssvenskan som översättnings- och bruksspråk i skolan. Däremot har den inte haft något nämnvärt inflytande på det svenska språkets utveckling, vilket tydligt framgår av avhandlingsresultaten, som därmed befäster den tidigare bilden av Lincopensen.

Avhandlingsmaterialet är stort och infallsvinklarna många, eftersom MJ haft ambitionen att beskriva Lincopensen ur såväl språklig som lexikografisk synvinkel och dessutom sätta in den i sitt historiska sammanhang. Det har resulterat i en brett upplagd och informationsrik avhandling. Det är naturligt att vissa frågor fått större uppmärksamhet, medan andra hamnat mer i skymundan. Bland områden som prioriterats och fått en god belysning kan nämnas ordbildningen och SAOB:s förstabelägg. Intressant och viktigt är också att MJ genom sin jämförelse med andra flerspråkiga ordböcker kunnat göra det troligt att Trilingve fungerat som en inspirationskälla för Lincopensen. Däremot tycks den ingalunda ha varit den enda förebilden, vilket ibland antyds i avhandlingen. Överskattningen av Trilingves betydelse har tvivelsutan bidragit till att frågorna om Lincopensens tillkomst historia, fördelningen av författarsvaret och den sammanhörande ortografiska undersökningen tyvärr hamnat i skymundan och under arbetets gång blivit mindre relevanta för MJ och därför inte tillräckligt utforskade. Denna intresseförskjutning belyses tydligt av att det som i

inledningskapitlet anges som ett första syfte med avhandlingen helt lyser med sin frånvaro i dess *Summary*, där i stället en del av det tidigare tredje syftet har lyfts upp på första plats. Jämför:

- s. 2: **Ett första syfte med denna avhandling** är att undersöka det svenska språket i *Lincopensen*. En sådan undersökning skulle med tanke på de ovan nämnda möjliga ordboksförfattarna Grubb och Gothus kunna kartlägga eventuella olika författares ansvar för olika delar av ordboken.
- s. 392: The first aim is to find the dictionary/dictionaries that may have served as a model/models for "Lincopensen"

De kompletterande synpunkter och förslag till fördjupade studier som har framförts i denna artikel och de brister som har påpekats ska inte skymma bort det faktum att MJ har gjort ett berömvärt arbete genom att lyfta fram *Lincopensen*, dess språk, förlagor och efterföljare i ljuset. Många intressanta iakttagelser och slutsatser har blivit resultatet av hennes avhandling, som innehåller rikt stoff och god stimulans till ny forskning inom olika områden.

Ett särskilt tack till Gertrud Pettersson, Christer Platzack och Ulf Telemann för deras kommentarer till en första version av artikeln.

Litteratur

- Alnander, Johan 1959: *Boktryckerikonstens uppkomst och fortgång uti Sverige*. Med inledning och kommentarer utgiven av Åke Davidsson. Malmö: Allhems förlag.
- Grubb, Nicolaus 1619: *En Christeligh Sermon [...] Vtöffuer Then Hedherlighe/ Ähreborne och Dygderijke Matrones/ H. Anna Gilles Dotterz Coyetz/ [...] Lijk*. Prælo Reusneriano.
- Grubb, Nicolaus 1622: *Speculum Vitæ Humanæ [...] En kort och enfalligh Sermon vthaff Hiobs 14. Cap. [...] Öffuer [...] H. Brita Cletzdotters [...] lijk*. Prælo Reusneriano.
- Johansson, Monica 1997: *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 21. Göteborg.
- Nizolius = *Nizolivs sive Thesavrivs ciceronianus Post Mar. Nizolii, Basii Zanchi, & Cælii Secvndi Cvrionis, numquam satis laudatas*

operas, per Marcellum Squarcialupvm Plvmbinensem, [...] digestus & illustratus. 1576. Basileæ.

Petri, Jonas 1636: *Christeligh Lijkpredikan/ [...] I Then Ehrewördige och Höglärde Herres Herr Johannis Botvidi [...] begraiffning.* Linköping: Christopher Günter.

Petri, Jonas 1638: *Christeligh Lijkpredikan /I Then wördige/ wällerde och wälålderstigne Her Hans Prytzes/ [...] begraiffning.* Linköping: Christopher Günter.

Petri Gothus, Jonas 1640: *Dictionarium Latino-Sveco-Germanicum ex variis probatorum auctorum lexicis, olim sub scholastico munere excerptum, & secundum ordinem Alphabeticum digestum; vocumq; varia significatione distinctum; [...] Lincopiæ: Christopherus Güntherus.*

Schefferus, J. 1698: *Joannis Schefferi Argentoratensis Svecia literata seu De scriptis et scriptoribus gentis Sveciæ. Opus postumum, Holmiæ initio Anno MDCLXXX excusum, Nunc autem denuo emendatius editum [...] a Johanne Mollero Flensburga Cimbro.* Hamburgi.

Zheltukhin, Alexander 1996: *Orthographic Codes and Code-Switching. A study in 16th century Swedish orthography.* Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 21. Almqvist & Wiksell: Stockholm.